

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ ЖАНА
МАДАНИЯТ МИНИСТРЛИГИ**

КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**МАНАСТААНУУ ЖАНА КӨРКӨМ МАДАНИЯТТЫН
УЛУТТУК БОРБОРУ**

Адистештирилген кеңеш Д.10.01.125

УДК 8: 89: 894. 341
Кол жазма укугунда

Исаков Каныбек Абдуваситович

Б.САРНОГОЕВДИН ПОЭТИКАЛЫК ДҮЙНӨСҮ

10.01.03. -Азыркы улуттук адабият

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын авторефераты

Бишкек - 2001

Иш Кыргыз Республикасынын Илимдер улуттук академиясынын Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун кыргыз адабияты бөлүмүндө аткарылды.

Илимий жетекчи: Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер, Кыргыз Республикасынын Илимдер улуттук академиясынын корреспондент-мүчөсү, филология илимдеринин доктору, профессор **А.А.АКМАТАЛИЕВ**

Расмий оппоненттер: Кыргыз Республикасынын илимине эмгек сиңирген ишмер, филология илимдеринин доктору, Кыргыз Республикасынын Илимдер улуттук академиясынын корреспондент-мүчөсү, профессор **А.САДЫКОВ**
Филология илимдеринин кандидаты, доцент **К.ДАУТОВ**

Жетектөөчү мекеме: К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин кыргыз адабияты кафедрасы

Диссертациялык иш 2001-жылы 5.10 саат 13⁰⁰ Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинин жана Илимдер улуттук академиясынын Манастануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун алдындагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) илимий даражасын ыйгаруу боюнча түзүлгөн Д.10.01.125 Адистештирилген кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071. Бишкек шаары. Чүй проспектиси, 265-а

Диссертация менен Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат таркатылды 3.10.2001.

Адистештирилген кеңештин окумуштуу катчысы, филология илимдеринин кандидаты, доцент

Ж.М. РЫСКУЛОВА

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Ар кандай элдин көркөм-эстетикалык, рухий-маданий өнүгүүсүнүн тарыхый таржымалы болот, ошол жалпылыкты жеке инсандардын чыгармачылыгы, изденүүлөрү, табылгалары түзүп, улам байытып турат. Байдылда Сарногоев-кайталангыс таланты, көөнөрбөс чыгармалары менен кыргыз адабиятынын өнүгүшүнө олуттуу салымын кошуп келе жаткан таланттуу көркөм сөз чеберлеринин бири.

Орошон жөндөм-шыкка, улуттук бийик ойлом-туюмга, тубаса табигый талантка эгедер Б.Сарногоев сыяктуу чыгаан акындардын чыгармачылыгын ар тараптуу изилдөө адабият таануу илиминде дайыма актуалдуу болуп келген. Б.Сарногоевдин поэзиясы - XX кылымдагы кыргыздардын көркөм-поэтикалык ойлому жана анын улуттук-психологиялык өнүгүшү жөнүндө терең да, көп жактуу да маалымат берет. Анткени акындын поэзиясы - кылымдардан бери келаткан элдик поэзия, төкмөлүк өнөр менен профессионалдык поэзиянын өз ара ширелүүсүнөн жаралган уникалдуу көрүнүш. Анын поэзиясынын калктын бардык катмарына бирдей жагып, ыр саптарындагы учкул сөз, афоризмдеринин, таамай айтылган көркөм табылгаларынын элдин жан дүйнөсүнө сиңип, жашап жатышынын негизги сыры, касиети - анын элдүүлүгүндө. Б.Сарногоевдин поэтикалык дүйнөсүнүн көркөмдүк-поэтикалык денгээли, улуттук өң-түсү, көп кырдуу боёктору, терең мазмундуулугу-анын чыгармачылыгынын ички сырларын ачып изилдөөнүн зарылдыгын айгинелеп, кызыгууну арттырып турат.

Анткени Б.Сарногоевдин чыгармачылыгы-улуттук, же башка улуттардын поэтикалык салттарынын түздөн-түз таасири менен эле пайда боло калган көрүнүш эмес, биринчи иретте тубаса талант менен табигый түрдө жаралган көркөм кубулуш.

Ал - өзүнүн оригиналдуу акындык үнүнө ээ, бүткүл элдик сүйүүгө арзыган акын.

Ырас, акындын поэзиясы жөнүндө илимий, гезиттик макалалар, изилдөөлөр жазылып келе жатса да, анын чыгармачылыгын толук камтыган атайын илимий талдоолор, ар тараптуу иликтөөлөр жокко эсе. Б.Сарногоевдин поэзиясын атайын изилдөөнүн тилкесинен өткөрүү менен тарыхый-теориялык жаңы бүтүмдөр, маанилүү жалпылоолор, көркөмдүк-психологиялык багытта кызыктуу маалыматтар адабият тарыхы үчүн маанилүү жаңылыктар алууга болот. **ИШТИН АКТУАЛДУУЛУГУ** ушунда турат.

ИЗИЛДӨӨНҮН ОБЪЕКТИСИ катары Б.Сарногоевдин алгачкы «Шумкар» ырлар жыйнагынан тартып «Тандалмалар» жыйнагына чейинки 12 китебинен орун алган лирикалары, поэмалары, термелери жаңы жазылган ырлары, чыгармачылыгы жөнүндөгү сын-пикирлер, изилдөөлөр, чыгармачыл-биографиялык маалыматтар, замандаштарынын эскерүүлөрү, акындын өзү менен аңгемелешүүлөр кызмат кылды.

Диссертациянын максаты жана милдеттери.

-Акындын поэтикалык чеберчилигин, көркөм изденүүлөрүн ар тараптан ачып берүү.

-Акындын образдуу ой жүгүртүүсүнүн көп жактуулугун иликтөө.

-Акындын поэтикалык дүйнөсүнүн өзгөчөлүгүн белгилөө менен анын поэзиясынын тилине тиешелүү көркөм табылгаларды жалпылаштыруу.

-Акындын сатира, юморлорунун көркөм табиятын илимий көз карашта аңдоо.

-Акындын поэзиясынын нукура элдик мүнөзүн, улуттук колоритин ачып көрсөтүү.

-Акындын поэмалары менен термелериндеги лирикалуулуктун, эпикалуулуктун, сатиралуулуктун өз ара айкашып келген биримдигин ачып берүү.

-Акындын поэзиясындагы салттуулук жана жаңычылдык маселелерин изилдөө менен улуттук поэзиянын 60-жылдардан кийинки өнүгүшүн аныктоо.

-Акындын поэзиясындагы улутка, адамзатка, заманга тиешелүү концепциялардын берилишин аныктап, анын чыгармачылык бейнесин ачып, кыргыз адабиятындагы ордун көрсөтүү.

ИШТИН ЖАҢЫЛЫҒЫ: Б.Сарногоевдин поэзиясы илимий-теориялык изилдөөлөрдө, диссертациялык планда алгачкы жолу каралып олтурат. Ошого байланыштуу каралган маселелер да башка нукта, атап айтканда, улуттук поэзия XX кылымда кандай өзгөчөлүктөргө ээ болду, көркөм сөз өнөрүнүн өкүлү болгон инсандын таланты менен элдин рухий турмушунун карым-катнаш маселелери кандайча өнүктү, окурмандардын кабылдоо психологиясы менен поэтикалык чыгармалардын идеялык-көркөмдүк сапатынын шайкештигинин деңгээли кандай болду?-деген сыяктуу маселелер каралды. Бул маселелердин чечмелениши үчүн Б.Сарногоевдин поэзиясы ыңгайлуу, көп жактуу объект болуп бере алды. Изилдөөнүн өзөгүндө акындын бүткүл чыгармачылыгы кыргыз поэзиясынын алкагында гана эмес, улуттук рухий-психологиялык жана көркөм-поэтикалык аң-сезимдин алкагында каралды. Иштин теориялык мааниси мында каралып жаткан маселелер адабияттын гана эмес, жалпы көркөм чыгармачылыктын да теориялык жактан иликтенишине өз үлүшүн кошо алат.

ИЗИЛДӨӨНҮН ТЕОРИЯЛЫК ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК МААНИСИ.

Б.Сарногоевдин чыгармачылыгы кыргыз адабиятынын тарыхындагы көз караштардын чегинде, анын этаптуу өнүгүшүндө орчундуу проблема катары коюлуп келе жаткан - салттуулук жана жаңычылдык, профессионал акындык менен төкмөлүк өнөрдүн байланыштары, поэзиясындагы идеялык-тематикалык көп кырдуулук, троптор жана аны пайдалануу, уйкаштарынын экспрессивдүүлүгү, образдуу, салыштырма ой жүгүртө билүүсүнүн оригиналдуулугу сыяктуу маселелердин тегерегинде кеңири изилденди.

Бул диссертациялык иш Б.Сарногоевдин чыгармачылык индивидуалдуулугун таанып-билип үйрөнүүдө болочок филологдорго, адабиятчылар менен сынчыларга, ошондой эле көркөм сөз өнөрүнө кызыккан жалпы окурмандарга көмөк көрсөтөт. Орто мектептерде, атайын орто окуу жайларында, жогорку окуу жайларында адабият сабагы, атайын курстарды өтүүдө, чыгармачы жаштардын адабий ийримдеринде акындын чыгармачылык изденүүлөрүн окуп үйрөнүүдө, чыгармачылык кереметин аңдоого жардам берет.

ИЗИЛДӨӨНҮН АПРОБАЦИЯЛАНЫШЫ. Диссертациялык иш Манаस्ताануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунда жана Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинин улуттар адабияты кафедрасында талкууланып жактырылган. Иштин негизги мазмуну газета-журналдык макалаларда, Эл аралык илимий конференцияларда жасалган докладдарда жана билдирүүлөрдө чагылдырылды. Мындан тышкары «Б.Сарногоевдин поэзиясындагы салттуулук жана жаңычылдык» аттуу 7,5 басма табактан турган монографияда жарыяланды.

ИШТИН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗИ катары тарыхый-салыштырма жана чыгарманы талдоого комплекстүү мамиле кылуу ыкмалары колдонулду.

ИШТИ ЖАЗУУДА жалпы эле адабият теориясы боюнча кыргыз жана чет өлкөлүк окумуштуулардын эмгектери, портреттик-проблемалык изилдөөлөрү көмөк көрсөттү. Атап айтканда, А.Акматалиев, К.Артыкбаев, К.Асаналиев, Т.Аскараров, К.Бобулов, М.Борбугулов, В.Я.Вакуленко, К.Даутов, С.Жигитов, К.Ибраимов, О.Ибраимов, С.Карымшаков, Е.Озмитель, А.Садьков, Р.Сарыпбеков, Ш.Үмөталиев, Ж.Шериев, К.Эдилбаев, А.Эркебаев сыяктуу ж.б. авторлордун маанилүү изилдөөлөрү иштин багыттарын, каралып жаткан маселелердин маани-маңызын аныктоодо жардам берди.

ИШТИН СТРУКТУРАЛЫК ТҮЗҮЛҮШҮ киришүүдөн, үч главадан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө 50-жылдардан кийинки улуттук поэзиядагы көрүнүштөр жөнүндө сөз козголду. Иштин актуалдуулугу, изилдениш абалы, изилдөөнүн максаты, илимий жаңылыгы, практикалык мааниси, изилдөө методологиясы жана методикасы, апробацияланышы белгиленди.

Изилдөөнүн биринчи главасы «**Акындын чыгармачылыгынын көркөм-поэтикалык башаттарына жана акындык чеберчилигинин калыптанышына**» арналды. Биринчи главанын «**Акындын чыгармачылыгынын көркөм-поэтикалык булактары**» деген биринчи бөлүмүндө Б.Сарногоевдин поэзиясы кандай көрүнүш, агып чыккан башаты кайсы, кандай көркөм салттар менен байланышты жана чыгармачылыгына азык алды, кайсы адабий салттарды улантты?-деген маселелер каралды. Акындын талантынын табияты кандай эле да, көркөм принциптери кандай болгон?-деген суроолорго жооп берилди.

Чыгармачылык тагдыр - бул таланттын бийик деңгээлге көтөрүлүшүнө чейинки баскан жолу, калыптанышы, чеберчиликтин эволюциясы катары каралат. Акындын поэзиясындагы жанрдык-тематикалык көп түрдүүлүк, адам сезимдеринин эң майда спектрине чейин чагылдыруу, жан дүйнөсүндөгү гармониянын ачылышы да көп жагынан өмүр жолуна, турмушуна түздөн-түз байланыштуу. Бул жагынан алып караганда Б.Сарногоевди табигат-тагдыр Эсенаман, Чонду, Эшмамбет, Женижок, Барпылар баш болгон чыгармачыл дайрадан агызыптыр. Ошолордун ыр-күүлөрү тараган абадан дем алып, ошолордун ыргактарынын шаңын угуу, сезүү, туюу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болуп, энесинин оозунан эл жомокторун угуп, кулагына синирет. Мектепте

окугандан тарта «Эр Төштүк», «Кедейкан» сыяктуу эпостордон азыктанып, рухий чаңкоосун кандырып, жан дүйнөсүндө эргүү пайда болот¹. Ошентип Б.Сарногоевдин чыгармачылык башатында, акындык көрөңгөсүндө элдик оозеки чыгармачылыктын уюткусу жаралат.

Б.Сарногоев өзү да маектеринде Жеңижок, Осмонкулдар өзүнүн аздектеген ички ориентири болгондугун жашырбайт. Ошондуктан: «Бала кезде төкмө ырчылардай төгүмүш эткен учурлар болгон»², - деп айтат.

Орус илимпозу М.М.Бахтин: «Чыгармачылыктын башаты көркөм-эстетикалык чөйрөгө көз каранды болот. Ар кандай талант өзүнө чейинки адабий таасирлерди өздөштүрүү менен гана жекече стилдик жана образдык чагылдыруунун денгээлине көтөрүлүшү мүмкүн»³, - дейт.

Байдылданын акындык калыптануу мезгилиндеги төмөнкү үч факторду атайы бөлүп көрсөтүүгө туура келет. **Биринчиси**, ата-энесинен эрте ажырагандыгы, жокчулук турмуш, кыйынчылыкта өткөн балалыгы болгон. Бул кезде турмуштун ак-карасы, өйдө-ылдыйын эрте көрө-билип, акыл калчап, жекече түшүнүккө ээ боло баштайт. Дээринде акындык шыгы бар Байдылда үчүн бул кырдаал анын талант учкунун ойгонушуна жөлөк болгондугу калетсиз. Элдик оозеки поэзия менен да ушул кезде оозанып, улуттук рухту жан дүйнөсүнө сиңире баштаган.

Экинчиси, таасирдүү адамдардын жардамы менен Фрунзеге келип, №5 орто мектепте окуп калып, кыргыздын акын-жазуучуларынын чөйрөсүнө аралашып, ырын угуп, сөзүн тыңшап, чоң нускаларын алды.

Ушул мезгилде эл акыны А.Токомбаев, залкар акын А.Осмонов, Р.Шүкүрбеков, М.Алыбаевдер менен жакын мамиледе болгондугун акын өзү эскерет. Бул акындар бири-экинчисин толуктаган таланттар болгондуктан, алар менен бирге жүрүү акын үчүн чыгармачылык жактан да, адамгерчилик жактан да чоң олжо болуптур. Анткени Райкан, Мидиндер менен жакшы байланышта болушу чыгармачылыгындагы курч саптардын, таамай юмордун жаралышына, сатиралык-эпикалык ой жүгүртүүгө көтөрүлүүсүнө себепкер болгон.

Үчүнчүсү, 50-жылдардын биринчи жарымында Москвадагы М.Горький атындагы адабият институтунан билим алуусу. Атайын адабият окуу жайынан билим алуу, бийик маданияттуу, интеллектуалдуу чөйрө менен бир нече жыл аралашып жүрүү, дүйнөлүк жана орус классикалык адабияты менен таанышуу, жаш акындын билиминин, жалпы маданиятынын, дүйнө таануусунун, акындык чеберчилигинин өсүшүнө өбөлгө түзөт.

Байдылда элдик поэзия менен профессионалдык, улуттук поэзия менен дүйнөлүк адабияттын кыртыштарынан азыктанып, чыгармачылыгын өркүндөткөн.

Ал эми биринчи главанын экинчи бөлүмүндө «**Акындык чеберчиликтин калыптануусу**» жөнүндө сөз болду. Б.Сарногоевдин алгачкы «Шумкар» ырлар жыйнагын жакшылап, акыл пештеп окуп көргөндө ырларынын басымдуу көпчүлүгү элдик поэзия менен төкмөлүк өнөрдүн закон ченемдеринен бийик көтөрүлө албагандыгын көрөбүз. Бул мезгилде

¹ Даутов К. Акындын акындыгы. Китепте-Байдылда. -Б.: Кыргызстан. 1997, 11-бет

² Шериев Ж. Азыркы кыргыз поэзиясындагы чеберчилик маселеси. - канд.диссертация. -Ф.:1972, 139-бет

³ Бахтин. Вопросы поэтики и эстетики. -М.: Худ.лит. 1971, 138-бет

кыргыздын чоң акындары профессионалдык поэзиянын сапаттык денгээлине көтөрүлүп, жаңы горизонттун багында баштаган эле.

Жыйнактан акындын профессионалдык денгээли бийиктеп, ойду берүүнүн жаңыча формасына кызыгуусу арткандыгын жана анын белгилүү өлчөмдө акыбети кайткандыгын да сезүүгө болот. Ошентип, биринчи жыйнак менен акын окурмандардын баамына урунуп, акын-жазуучулардын көңүлүн өзүнө бурат. Бул жыйнагындагы ырлардан эле-туулган жерге арзуу, сүйүү жана махабат, адамдын керт башындагы кемчиликтерди баамдай билген юмор, жумшак лиризм жамынган саптарды андоого болот. Дал ушул стилдик-поэтикалык өзгөчөлүк акындын улам кийинки жыйнактарында жаңы түскө, жаңы баскычка көтөрүлө берет.

Элдик поэзиянын стихиясы-дээринде талант оргуштаган Байдылда үчүн чыгармачылыктын формасы, шыктын өзгөчөлөнгөн ажырымы болсо, профессионалдык поэзиянын табиятын өздөштүрүү да өзүнчө багыт, акындык дүйнөсүнүн бир кыры боло баштайт.

Ал эми «Досторума» деген экинчи жыйнагында акындын тема тандоосу, идеяны жеткирүүсү, көркөмдүккө көңүл буруусу, турмушка, көрүнүштөргө жеке баа берүүсү өнүгө баштаган. Бул жыйнакта «Шыбакчы», «Жумалы» деген ырын А.Осмоновдун эмгек лирикасына таасирленип жазган.

Б.Сарногоевдин ырларында фольклордук мотив сыяктуу айрым деталдар азайып, поэтикалык ой алдыңкы планга чыга баштайт. Б.Сарногоев бул жыйнагы менен кыргыз поэзиясына элдик поэзия менен жазма поэзиянын ажырымын бириктирген өз алдынча изденүү деминдеги акын катары кошулду. Б.Сарногоев биз көрүп, билип, аралашып эле жүргөн көрүнүштөн күтүүсүз салыштыруу менен жыйынтык чыгара билет. «Ак калпактан» «Сүйлөшүүгө» чейинки жыйнагында акын бир поэтикалык чөйрөдөн, экинчи бир поэтикалык бийиктикке көтөрүлгөндүгү айдан ачык.

Сен чыныгы уулу болсоң элиндин,

Элиң үчүн баарын өтөп өмүрдүн.

Булуттардын арасына жашынбай,

Бүркүт болуп чокулардан көрүнгүн.

(«Чокулардан көрүнгүн»)

же: Энем болуп, атам болуп көрүнгүн,

Эгер булут жерге түшсө бөлүнүп.

Желдей сызып жетип барып заматта,

Өлүп-талып өшпөс белем берилип.

Бирок муну ук, мага күйбөй коштошуп,

Кете бербей сапарыңды токтотуп.

Тараганча далай жылкы сагынычым,

Тура турчу ата-энеме окшошуп.

(«Тура турчу»)

Булар тематикасы, идеясы боюнча эки башка пафоско ээ ырлар. Бирок эки ырды жалпылаштырып турган касиет-акындын адам турмушунун түпкүлүктүү маңызына карата болгон жасалмасыз ачык айтылган ою болуп саналат. Ырларды бир дем менен окуп чыгып, акыл калчап көргөн адамга, турмуштун эки башка көйгөйү көз алдына тартылат. Мындай ыкма

Б. Сарногоевге таандык өз алдынча почерк, же табылга деп айтсак болот. Акындын метафоралуу деп айтууга боло турган «Ак чыны» деген ырын тагдырынын бир учуру, бир көз ирмеми катары классикалык орус поэзиясын чыгармачылык менен өздөштүрүүнүн кайтарымы катары кароого болот.

Кош бол эми, кооз гүлдүү ак чыны,
Сага жетпес чынылардын актыгы.
Колдон түшүп сынып калды кокустан,
Атаганат, өмүрүндүн аздыгы.

Чаңкаганда чай ичкин деп сен мага,
Белек кылып бердиң эле жаш сулуу.
Сен сынсаң да, сени берген перизат,
Жашаса экен жары менен бактылуу.

(«Ак чыны»)

Акындык чеберчиликтин дасыккан мезгилинде «Ашуудан берген отчетум» жаралып, тез эле элге тарап кетти. Жыйнакта чыгыш поэзиясынын салттарына мүнөздүү болгон адамдын купуя сырын алдыңкы планга алып чыгуу, турмуштун түпкүлүктүү татаал кубулуштарына кайрылуу менен реалисттик поэзиянын салттарын өзүнө тиешелүү ыраң, түс, боек, мазмун менен ачып берген.

«Чеберчилик деген кандайдыр бир чекитке чейин өсүп жетип, андан ары бир калыпта жүрө бере турган көрүнүш эмес. Ал дайыма өсүп, улам жаңы табылгалары менен адамды суктантып туруучу картайбас көрүнүш»¹, - дейт адабиятчы К. Артыкбаев.

Ошентип, Б. Сарногоев изденип, түйшүктөнүп олтуруп, өзүнүн үнүн, өзүнүн поэзиясын таап, чеберчиликке жетүүдө чыгармачылык толгонууларга учурады. Б. Сарногоевдин көркөм-поэтикалык башаттарына кайрылган изилдөөчүлөр баары анын акындык чеберчилиги элдик поэзия менен органикалык биримдикте экендигин белгилейт.

«Б.Сарногоев - биринчи иретте профессионал акын, кыргыз профессионал поэзиясынын эстетикалык тажрыйбасын өзүнө сиңирген, дүйнөлүк адабияттын салттарынан да таалим алган акын. Ал-оозеки поэзияга да перзент. Ошол себептен нукура элдик духтагы ырлар андан ый менен күлкү сыңары эркин чыгат»², - деп С. Жигитов эң туура анализ берет. Анын оюн андан ары улап, илимпоз А.Садыков: «Б. Сарногоев чыгармачылыгын төкмө ырчы катары баштаган. Ушул күнгө чейин ал акындык поэзия менен кол үзүшө элек. Бул эч качан анын кемчилигине жатпайт, биз ага мүнөздүү болгон өзгөчөлүктү гана айтып жатабыз... Таланттуу адамдардын баары өсүп чыккан кыртыш менен түркүн тамырлар аркылуу байланышта жашайт»³, -деген адилеттүү пикирин колдоого туура келет.

Кылымдар бою көчмөн турмуштун шартында элибиздин кабылдоолорун, түшүнүктөрүн, күлкү кыялдарын, психологиялык түйшөлүүлөрүн оозеки поэзияда эркин көрсөтө алды. Бул касиеттер аркылуу

¹ Артыкбаев К. Чыгармалар жана ойлор. -Ф.: Кыргызстан. 1974, 13-бет

² Жигитов С. Ырлар жана жылдар. -Ф.: Кыргызстан. 1970, 129-130-беттер

³ Садыков А. Жетилүү сапарында. -Ф.: Кыргызстан. 1980, 180-бет

Б. Сарногоев чыгармачылыгынын башатын түптөп, элдик менталитетти дал өзүндөй кылып, профессионалдык поэзияда ийине жеткирип бере алды.

Б. Сарногоевдин чыгармачылыгына карата кыргыз адабиятында азыркы кезге чейин эки түрдүү көз караш бар.

Биринчи топтогулар-элдик поэзия менен жазма поэзиянын синтезинен турган уникалдуу көркөм дүйнө катары (К.Даутов) баа беришсе¹, **экинчи тараптагылар** - интеллектуалдык денгээли төмөнүрөөк окурмандын табитине ылайыкташкан поэзия (М.Борбугулов, А.Эркебаев) катары көрсөтүшөт². Эң башкысы, эки тарап тең Сарногоевдин таланттуу лирик акын экендигин бир ооздон белгилешет. Диссертациялык иштин «**Акындын поэзиясындагы салттуулук жана жаңычылдык маселелери**» деп аталган экинчи главасынын «**Лирикалык «Мен» жана поэтикалык образдуулук**» деген биринчи бөлүмүндө проблема ушул өңүттөн карап талданды. Автордун лирикаларын талдоодо ар түрдүү жылдарда жарык көргөн «Шумкар», «Досторума», «Баяс», «Ак калпак», «Тоолор жана тоолуктар», «Үзүлбөгөн үмүттөр», «Менин батпас күнүм», «Сүйлөшүү», «Тандалган чыгармалар», «Ашуудан берген отчетум», «Байдылда» сыяктуу жыйнактары хронологиялык тартипте пайдаланылды. Маселени мындай коюлушу акындын лирикасындагы поэтикалык эволюцияны ачып берүү ниетинде болду. Б.Сарногоевдин поэзиясынын өзгөчөлүгү-тематикалык диапозонунун кенендигинде гана эмес, башка эч кимге окшобогон ички лирикалуулугунда.

Айтор, тубаса таланты, турмуштук тажрыйбасы, жеке мээнети, ар кыл ички, тышкы адабий таасирлер менен айкашып келип, Б.Сарногоев өзүнүн башкалардыкынан айырмалуу лирикасын жараткан. Акындын «Шумкар» ырлар жыйнагынын негизги мазмунун согуштун азабы, тынчтыкка үндөө, чакыруу мотиви түзгөн. «Шумкар», «Жашасын улуу ынтымак», «Тынчтыктын туусу», «Самаган ойго жетемин» сыяктуу ырларында тынчтык идеясын колдоо, коргоо башкы орунда турат. Ошону менен бирге эле турмуш, сүйүү темасындагы ырлары, эмгек темасы, эмгек адамынын жүзүн ачып берүү 50-жылдардагы поэзиянын бир тематикасы болгон. Анда тигил, же бул кесиптин ээсин көкөлөтүп мактоо, андагы лирикалык каармандан автордун өзүн төмөн коюу мотиви башкы орунда болчу. Б.Сарногоевдин «Акбары» деген ырында да «Эмгек күнүң тизилет, бышып турган жүзүмдөй, машина деп ойлоймун, пахта терген колунду» деген сыяктуу саптар менен шөкөттөлгөн ортозар ырлары да бар. Адабиятчы С. Карымшаков: «Кайсы жазуучунун болбосун, анын алгачкы чыгармалары менен акыркы жылдардагы чыгармалары, боз улан менен эр жигиттин ортосундагыдай айырмаланып турат»³, -деп айтат. Б.Сарногоевдин чыгармачылык калыптануусу улам-улам өсүп олтурганы байкалат. «Досторума» жыйнагында акындын тематикалык диапозону кеңейип, чыныгы поэтикалык касиетке жетишкенин көрөбүз. Анда акындын тема тандоосу, идеяны жеткирүүсү, ырдын техникасы, көркөмдүүлүгүнө көңүл буруусу, турмуштук көрүнүштөргө карата жекече баа берүүсү жогорулай баштагандыгы көрүнүп турат. Анын ырларында жөн эле кургак баяндап берүү эмес, образдуулукка,

¹ Даутов К. Акындын акындыгы. Китепте-Байдылда. -Б.: Кыргызстан. 1997, 5-24-беттер

² Эркебаев А. Элдик эпостон адабий эпоско. -Б.: Адабият. 1989, 172-173-беттер

Борбугулов М. Апология старины или правда жизни. «Сов. Киргизия». 1964, 16.12

³ Карымшаков С. Көркөм сөз өнөрүндө.-Ф.: Мектеп.1978, 38-бет

сюжеттүүлүккө умтулуу бар. Кыскасы, чеберчилик жактан бир кыйла дасыга баштайт. Ошондуктан ушул жыйнагына кирген үч-төрт ырына обон чыгарылып, эл арасына кеңири тарап кетет. Мекен, сүйүү, достук, тынчтык, эмгек темасындагы ырларында эң башкысы конкреттүүлүк болгон десек жаңылышпайбыз. Жыйнактагы «Кыргыз калпагы», «Ала-Тоого», «Жылдыз көргөндө», «Көл соолбойт», «Кайсы сенин терезен», «Жайдын бир түнү» сыяктуу ырларынан ойдун ыкчамдыгы, татаалдашпаган айкындыгы, сезимдин сергектиги, ички сөз кудуретине болгон баеолук, таза ишеним, анын ошол алгачкы эки жыйнагында эле даана көрүнө баштайт. Акындын бул курактагы поэтикалык көрөнгөсүн сүйүү, махабат темасындагы ырларысыз элестетүү кыйын. Мындай ырларды жаратууда акындын авторлошу болгон жигиттик курагынын арзуусу, ашыктыгы улам жаңы кереметтерди ачып олтурган десек оң болор.

Б.Сарногоевдин ырларындагы фольклордук мотивдер жана анын көркөмдүк маанисинин жогору эместиги жөнүндөгү А.Эркебаевдин пикири бир жактуу угулат. Анткени акын кыргыз жеринин кооздугун улуттук стихия, тубаса канына бүткөн патриотизм, ак дил менен сүрөттөп берет. Б.Сарногоевдин өмүр жолу, ички рухий дүйнөсү, инсандык сапаттары канчалык жөнөкөй жана татаал болсо, чыгармалары да ошондой жугумдуу жана оригиналдуу. Б.Сарногоевдин жүрөгүнүн теренинде, эл-жерге болгон түбөлүк оттой жанган сүйүүсү бар. Ошонун баарын ырга айландырып, элге сунат.

«Түркүк болуп түшүрбөстөн көгүмдү,
Толгон тоолор ээлеп жатат жеримди.
Чокусуна чыгып көрсөң кол сунуп,
Алам дээрсин же жылдызды, же күндү,
Ошол тоолор ата-бабам курган мүлк.
Ошол тоолор чоң энекем жыйган жүк,
Моюн сунбай бороондордун дөөсүнө,
Кылым бою кыйшайбастан турган тик.» («Менин жерим»)

Адабий сында айтылып жүргөн кургак патетика эмес, суктануу, берилүү сезимин Байдылда дал ушундай өзгөчөлүктөрдө туюнтат. Бул тематикада: «Ата Журт», «Туулган жер», «Ысык-Көл», «Мекеним», «Тоодогу коргон», «Жаңы-Жол», «Мекендин топурагы», «Соң-Көл», «Ала-Тоо» ж.б. көптөгөн кайталангыс ырлары бар. Мындай ырларындагы негизги өзгөчөлүк - образдуулук, орундуу салыштыруу, метафоралуу сүрөттөө. Бара-бара сүйүү сезимин, назик, аруу мамилелерин кыска, так, конкреттүү көркөм деталдар аркылуу берет. Акындын стилине мүнөздүү лиризм менен юмор айкалыша келип, лирикалык каармандын жан дүйнөсүн, кумарын кайгы-арманын даана чагылдырат. Мындай ырлардын көпчүлүгүндө музыкалуулуктун желаргысы согул турат:

«Караса каректерин мөлтүлдөшүп
Өзүмдү кармай албай эрким жетип,
Махабат магдыратып кучагында
Баратат коргошундай көлкүлдөтүп.» («Кейибеймин»)

Жакшы ыр өзүнө ылайык обон чыгарууга көмөкчү болот. Андай ырлар композитор-обончулардын көңүл кушуна түшүп, обон болуп созолоно ырдалып эл арасына тарап кетет. «Суусап жүрүп өтөйүн», «Айнаш», «Ак чыны», «Селкинчек», «Ош», «Кыздар жана көйнөктөр», «Жашасын аял»,

«Эсен бод», «Эрке кыз», «От койгун махабаттын милтесине» ж.б 50гө жакын ырларына обончулар музыка жазышып, эл оозунан түшпөгөн ырларга айланып кетти. Бул ырлары аркылуу акын песня жанрына жаңыча өмүр берген талант катары белгилүү болду. Чыныгы лирикада мазмун менен форма айкалышып, бирин-бири ичкертен таап, бирине-бири жуурулушуп бир гармонияда жандуу таасир берүүгө өтөт. Реалдуу дүйнөнүн конкреттүү көрүнүштөрүн тунгуч келбетинде, биринчи алган таасирдин күчүндө берүү абдан терең. Ал өзү кайрыган объектине ошондой бала чактык башталмада кабылдап, ошол түп нусканы лирикалуу образ менен берет.

«Эр жеткенде бешик болуп Мекени,
Бейкуттукта анда жатат өз эли.
Түн күзөтүп энесинин ордуна,
Сакчы болуп, чекте турат өзү эми.» («Кош бешик»)

Ырдын идеясында мекенге, ата-энинин эмгегине урмат-сый менен мамиле жасап, келечекте алар сени таптап өстүргөндөй, сен да мекениңе ак кызмат кылгын деген ойду айтат.

Ар кандай ырдын артында автордун өздүк байкоосу менен жеке сезими бар. Б.Сарногоевде ошол эки өзгөчөлүк кадимкидей поэтикалык, көркөмдүк жалпылоонун денгээлине көтөрүлүп, окурманга ошол табигый кооздуктун түздөн-түз кабылдоочусу, катышуучусу катары көрсөтүп бергендиги менен баалуу.

Ошону менен бирге эле поэтикалык нукура сүрөткерлигине караганда санао, кургак баян катары берилген айрым ырлары да бар.

Сынчы Э. Нурушев¹ муну фольклоризмдин элементи катары карап, акынга доомат коет. Бир жагынан караганда анын да жөнү бардай көрүнөт. Айталы «Нарын» деген ырында мына ошондой ашкере гиперболизм бар экендигин белгилей кетишибиз керек:

«Үнүнө мин жолборстун үнүн кошуп,
Сүрүнө мин баатырдын сүрүн кошуп,
Күн-түнү күр-шар этип көбүк чачып,
Күрпүлдөйт күнгө чейин үнүн созуп.» («Нарын»)

Бирок акын табиятынан чоң сүрөткер катары ошол эле жаратылыш көрүнүшүн, анын ажайып элесин бир шилтем менен тартып бере алат.

«Булагы сайдан былдырап,
Торгойу көктөн чулдурап,
Обого чекит болгонсуп,
Шаңшытып элге ыр куят.
Аба да атыр, жер да атыр,
Ар өзөн сайын гүл бурап.» («Ак жол менен тегене»)

Дегеле табият кооздугун сүрөттөөдө лирикалык каарман ошол сулуулукка суктанган, ага ашык болгон катары айтылат. Адам турмушу, ой жүгүртүүсү, көз карашы карама-каршылыксыз өсүп өнүкпөйт. Бирок чыныгы талант ээси кайсы мезгил болбосун, кандай талаптан карабасын ар убак өз ордун таап алат. Ошондо да акындык жүзү жарк этип көрүнө түшөт:

«Мен киммин, мен бир акын жаман сары,
Колунда койкондогон калем сабы.
Энекем эптеп төрөп койсо керек,

¹ Нурушев Э. Байрон эмес, Байдылда. – «КМ». 1986, 20-февраль.

Кыргызда көбөйсүн деп адам саны.» («Мен киммин»)

Муну тартылган автопортрет эмес, акындын өзүнө-өзү берген баасы, ачыктыгы, тамашакөйлүгү катары түшүнүшүбүз абзел.

Б. Сарногоев форма жагынан жаңылыкка умтулбай салттуу ыр курулуштарын пайдаланып, жаңы көз караштагы ой-туюмдарын айтып берет. Акындын «Үзүлбөгөн үмүттөр» жыйнагындагы «Имере тарту», «Билбедим кандай күч барын», «Менин оюм», «Каалоо», «Кубануу» сыяктуу ж.б. көптөгөн лирикаларында публицистикалык боектор басымдуу. Дегеле акындын орундуу дидактизм, акыл-насаат мотивиндеги ырлары арбын. «Табигат», «Ден соолук болсо болгону», «Сага айткан бир сөз», «Бакыт жана сый» сыяктуу ырларында турмуштук тажрыйбаларга негизделген философиялык ойлор алдыңкы планда берилет.

«Турмушка туткун болсоң чабалдыгың,

Көрө бил, жакшылыгың, жамандыгың.

Адамга кылча болбой арамдыгың,

Заманга тоодой болсун адалдыгың,

Дүйнөдө тирүү өлүктөй жүрө берсең,

Сөз эмес, адамдыгың, амандыгың.» («Сага айткан бир сөз»)

Мындай тематикадагы лирикаларында Б.Сарногоев тирүүлүктүн бир ырахатын өлүм менен салыштыра карап, бул дүйнөдө эч нерсеге умтулбастан жашабай, чоң максат коюп, элге кызмат кылып жашоону уккулуктуу ыр саптары аркылуу берип, окурман менен сыр чечишет. Турмушта өлүм менен тирүүлүктүн ортосу бир көз ирмем деген кеп бар. Б. Сарногоев «Кайгыруу жана кубануу» деген бир ырында так ошол табият мыйзамына аныктама бере алат.

«Кай бир күнү көрүстөнгө барамын,

Капа болом карыш түшүп кабагым.

«Жакшы адамдар» жашай бербей өлдү деп,

Жашым төгүп бир кайгырып аламын.

Кай бир күнү төрөт үйгө барамын,

Ачык күндөй ачык болот кабагым.

Ырыс бакыт коно калат колума,

Ыңаалаган үнүн уксам баланын.» («Кайгыруу жана кубануу»)

Ушул ырдын маанисин чечмелеп келип, атактуу жазуучу Т.Сыдыкбеков мындай деп жазат: «Жаратылыштын алп мыйзамын калыс жана кылдат байкаган акындын айтары ушул. Акындын айтканы да, тек жел сөз болбойт. Ал бүгүнкү замандаштын, эртеңки урпактын дитине жакшылык уялатаар үлгү сөз, ак убада, акыл-кеңеш берет. Баштан аяк лирикалык каармандын өзү, личносту, мүнөзү, турган турпаты, жүрүм-турум манерасы менен көз алдыбызга келет. Алар окуган адамды бирде өтө олуттуу, бирде ачуу ойлонтуп отурат».¹

Б. Сарногоевдин үй-бүлөдөгү аял-эркектин мамилеси тууралуу көптөгөн чыгармаларын окурмандар жатка билишет. Сатиралык маанайдагы саптарынан, афоризмге айланган мындай тематикадагы ырларынан да акындын оригиналдуу үнүн, ыктуу тамашасын, образ түзүүдөгү чеберчилигин көрө алабыз. Үй-бүлөлүк мамиледе болбогон өйдө-

¹ Сыдыкбеков Т. Ашуудагы акынга эки ооз сөз.- «Советтик Кыргызстан». 1982, 9-октябрь

ылдыйды жеңе билип, адамгерчиликти таза сактап, абийирдүү жашпоого чакырган ырлары арбын.

Акындын аздектеген темаларынын бири - достук темасы. Аны ак дилден баяндап, кыргыз-казактын эзелтен келаткан ыйык сезими, жакындык жана тууганчылык мамилелерин айтып келип:

«Казак, кыргыз бирибизге бирибиз,

Кам көрүшкөн агабыз да, инибиз.

Эзелтеден эриш-аркак жашаган,

Элибиздин салтын сактап жүрүбүз.

Ошол салттай оболосун жаңырып

«Боорум» деген «баурум» деген үнүбүз.

Мында эки элдин бир туугандыгы дагы оболон, дагы тереңдесе деген ой туюнтулат. «Монгол досторго», «Түркмөн досума», «Швециялык доско» деген достук сезимге ширелишкен ырлары арбын.

Б.Сарногоевдин лирикалык чыгармаларындагы өзүнчө бир тарам катары арноо жана каалоо ырларын айтууга болот. Акындын бул жанрдагы ырларын үч багытта бөлүп карайбыз. Биринчиси, дүйнөдөн көзү өтүп кеткен кыргыздын залкар таланттарын жоктоо, эскерүү, таазим кылуу, экинчиси, эмгеги менен элге таанылган замандаштарынын эмгегин, талантын баалоо, үчүнчүсү, өзүнүн жакындарына, уул-кыздарына, досторуна карата жазган ырлары. Өзүнүн талант жагынан устаты, тагдырлаш, сырдаш акын агасы, калемдеши М.Алыбаевге жазган ыры бир дем менен жазылып, өтө эмоционалдуу, образдуу чыккан.

Талантың таңкы Чолпон жылдыз эле,

Таптаган мүнүшкөрүң турмуш эле.

Аялдар акын төрөйт, баатыр төрөйт,

Сендейди сейрек төрөйт кыргыз эне.

Төрт куплеттен турган ырда Мидиндин жалпы тагдыры, кайталангыс акындык кудурети, «Сендейди сейрек төрөйт кыргыз эне» деген сапта ачылып турат. Ушундай күчтүү эмоционалдуулукта жазылган ырларга «Барпы ырчыга», «Коштошуу», «Токтогулдун эстелигине», «Хирург жөнүндө», «Иним Курбанбайга» сыяктуу өтө таасирдүү жана эргүү менен жазылган ырлары кирет. Бул ырлар белгилүү инсандардын жеке өзүнө гана таандык эмес, кыргыз адабиятындагы эпистолярдык, исповедалдык деп аталган жанрдын фактысы катары мааниси чоң.

Б. Сарногоевдин жалпы чыгармачылыгы жөнүндө сөз болгондо, анын кыргыз адабиятындагы сатира жана юмор жанрынын бай салтын уланткан жана аны белгилүү көркөмдүк деңгээлге көтөргөн акын экендигин белгилешибиз керек.

Экинчи главанын экинчи бөлүмү «Сатира жана юморлорундагы көркөм өзгөчөлүктөр» деп аталат. Сатиранын ирония, сарказм, гротеск, какшык-кайманалуулук сыяктуу көркөм каражаттары бар. Акындын бир эле сатиралык чыгармасында күлкү да, күйдүргү да, сарказм да, орундуу гротеск да бирин-бири толуктап турат. Байдылдада табият берген куудулдук, тапкычтык, куйкум сөздүүлүк, жан кашайткан чымчыкейлик күчтүү өнүккөн. Акын сатира-юмордук ырларында ойду жеткиликтүү, даректүү туюнтуу үчүн көркөм сөз каражаттарын орундуу жана образдуу кылып, элдин бардык катмарына текши жеткидей жөнөкөй тил менен ишенимдүү

берет. Кошоматчылыкка белчесинен батып, бул өнөкөт жашоо образына айланып кеткендерди «Сенди унутуп коюптур» деген ырында өзгөчө юмор менен сатиралык мүнөздө мыскылдайт.

«Керсе кайран курбалым,
Кошоматчы болуптур.
Кол куушуруп чоңуна,
Коюн, тоогун союптур,
«Сиз» деп жүрүп дайыма,
«Сенди» унутуп коюптур.»

Ашкере кошоматчылыктын айынан «сен» деген сөздү унутуп, «сиз» деп бажандап жүрүү адат болуп калган адамдын жандуу, мыскылдуу элеси көз алдына тартылат. Жаңычылдыкты жапайы эркиндик менен алмаштырган, улуттук рухий баалуулуктардан куру калган замандаштарга боор ооруп жакшы болууга үндөйт. Профессионал жазма адабиятыбыздын сатира жанрындагы ири өкүлдөрү Р. Шүкүрбековдун, М. Алыбаевдин салтын, чыгармачылык изденүүлөрүн Б. Сарногоев көрөңгөлүү улантат.

Сатирасы аркылуу турмуштагы керексиз, ашыкча, же жетишсиз көрүнүштөрдү издеп таап, ага каршы күрөш ачып, эл алдында талкууга алып мыскылдайт. Калк ырыскысына кол салган жегичтерди «Башкарма», «Башкарманын аялы» деген ырларында курч сөз, таамай, таасирдүү салыштыруулар менен сындаса, чет элдик буюм менен ооруп калгандарды «Импорт оорусу» ырында, маңызсыз жашап, элге кереги жок жүргөн адамдарды «Сүйлөшүүлөр» аттуу ырында, ашкере ысырапкерчиликти, ашынган төгүп чачууну, ашыкча каада-салтты, сокур намысты «Аш жана эстелик» ырында ачык сынга алып, окурманга жеткиликтүү тилде ашкерелейт. Окурмандарды ошондой жагымсыз көрүнүштөрдөн оолак болууга чакырат.

Б.Сарногоевдин поэзиясында юмор өтө күчтүү өнүккөн. Юморлорунда адамдар арасындагы обу жоктук, нравалык кешпиридеги бейадепсиздикти күлкү, шылдың, азил менен берет. Андай чыгармаларына «Аксакалдын таарынычы», «Акыл жана чач», «Чал кемпирин азилдейт», «Чыдай түш», «Кетпесе экен жаңылып», «Тооктор жатты какылдап», «Алтын тиштүү Алмакан», «Сакал жөнүндө сөз» сыяктуу ырлары кирет. Акын сатира, юморлоруна окуяны азыркы турмуштун өзүнөн, анын көп түрдүү бүктөмдөрүнөн алат. Поэзиясында сатираны өңүнө чыгарып, ажарын ачып, көңүлгө уялап, сезимди селт эттирчү саптары көп.

Ошондуктан, экинчи главанын «Акындын поэзиясындагы көркөм сөз каражаттарынын табигыйлуулугу» деген үчүнчү бөлүмүндө акындын көркөм сөз табылгалары жөнүндө сөз болду. Б.Сарногоевдин поэзиясында элге түшүнүксүз татаал туюнтмалар жок, анын ырлары-конкреттүү да, түшүнүктүү да, жөнөкөй да. Ал өзүнчө поэтикалык үнү, стили бар акын, бул өзүнчөлүк анын поэтикалык дүйнөсүндөгү образдуулуктун курчтугу, байлыгы, эмоционалдуулугу менен мүнөздөлөт. Кээде анын реалдуу турмуш көрүнүштөрүн, кубулуштарын окшош белгилерине карап, башка кубулушту ага салыштырып көрсөтүү менен баамга анча урунбай турган белгилерди өзгөчө бөлүп, андан таамай образ жаратат. «Кылымдын кыркып кыйласын», «Созулуп жаткан Ысык-Көл, соорусу жердин турбайбы»,

«Жылгасы жыпар жыттанат, жыттуулук жактан кыз калат», «Көңүл иши жерге кирсин көө кылба, жолдоштуктун сүттөн таза барагын», «Булутка башын матырган, булагы оргуп атылган», «Очоктон ойноп чыккан эрке түтүн, чочутат көйнөгүнө коно калып», «Карт энең тиги Ала-Тоо, кандай кыз экен жашында, миң жылдар бою кир болбой, бир жоолук жүрөт башында», «Калдың го чөгүп карекке, кашка суу аккан жакшы жай», «Чонойдум кокту-колоттон, наар алдым элдик жомоктон», «Токсон тогуз өнөрдүн ээси бол деп, тоолук эне төрөгөн сени, мени» деген сыяктуу саптар табигый түрдө жуурулушуп келе берет.

Тоолор-акындын эң көп жазган темаларынын бири. Кээде тоону күч-кубатка толуп турган жигиттей сүрөттөсө, кээде кылымдарды карытып келаткан байыркы ата-бабадай карт мүнөздө сүрөттөйт, ал ойду айтуу үчүн ийкемдүү, улуттук көрүнүштөрдөн окшоштуктарды издеп, нукура элдик мүнөзгө ээ түшүнүктөр менен салыштырып, акылга сиңимдүү кылып, жеткилең берет.

Ырларында терс мүнөздөгү маани-маңызды туюнткан салыштыруулар көп жолугат.

«Булбулсуз-токой, гүл көрксүз,
Аялсыз-айлуу түн көрксүз,
Ак куу жок кезде-көл көрксүз,
Аял жок кезде-эр көрксүз» («Жашасын аял»)

Терс салыштыруу аркылуу аялдардын оң образын, өмүр улоочу касиетин, жашоону көрктөндүрүүчү кереметин так-таасын берет. Туулган жер, Ысык-Көл, табият көрүнүштөрүн сүрөттөөдө салыштырууну, эпитетти жыш колдонот. Ал тургай ашыкча эргип кетип, кайталангыс ырларды да жазып койгон учурлары көп. Буга «Тоодогу коргон», «Буттар», «Таласым», «Таң калам» ж.б. ырлары күбө.

Метафоралуулук – акындын поэзиясына өтө мүнөздүү көрүнүш. Табият көрүнүштөрүнө жандуулук киргизип, жаратылыш менен адамдын байланышын, эриш аркактыгын биримдикте сүрөттөө - акындын эң сүйгөн ыкмасы.

«Чоң энем мени муз жаткан,
Чокуга бөлөп уктаткан.
Жыпар жыт алма ордуна,
Колума
Жылдызды берип уктаткан.
Булкунуп ойноп жакадан,
Бороондо бирге жашаган,
Бүт бойдон кийген кийимди
Билдиңби...

Булуттан апам жасаган» («Карачы мага кайталап»)

Мында тоолуктун жашоо образындагы ыйык туткан «муз жаткан чоку», «жылдыз», «бороон», «булут» каармандын сүйгөн көрүнүштөрү

катары каралат. «Алтын ой, күмүш чачтуу мугалимдер», «Ааламга даңктуу чокуң бар, ай өпкөн күмүш төбөсүн», «Бешигим-мекен ырысым, өзүңсүз өткүр кылычым» сыяктуу метафоралуу саптар ырдын көркөмдүгүн, поэтикалуулугун тереңдетип турат. Ырларында бою бир карыш, ою миң карыш макал-лакаптар, акылман ойлор өзүнчө поэтикалык жүк артынып турат. «Булбулдун көркү үндө бар, бүт аалам көркү күндө бар», «Аркардын сырын төр билет, ак куунун сырын көл билет» сыяктуу учкул сөздөр чыгармаларында табигый түрдө бир агымда, бир илеп менен келе берет. «Ак молдо», «жинди суу», «азгыргыч» сыяктуу синонимдик катарларды чыгармачылык менен колдоно билет. Акын тропторду, антонимдерди, литота, гиперболаны, көркөм сөз каражаттарын атайын колдоном деп максат кылган эмес, бул татаал дүйнөнү көз менен кандай көрүп, жүрөк менен кандай сезип турса, акыл менен кандай калчаса, дал ошондой көркөмдүктө табигый берүүнү гана максат кылган.

Үчүнчү глава «Поэмаларындагы лирикалуулук менен эпикалуулуктун биримдиги» деп аталып, биринчи бөлүмүндө «Эпикалуулук менен лирикалуулуктун жалпылыгы» каралды. Акын Байдылданын чыгармачылык арсеналында беш-алты поэмасы бар. Бирок анын айрымдары поэманын жанрдык табиятына туура келбейт. Демек көрүнүп тургандай, ал поэзиянын бул чоң жанрына башка курбалдаш калемдештерине караганда аз кайрылган. Бирок ушу кезге чейин Б.Сарногоевдин чыгармачылыгына байланыштуу жазылган эмгектерде, макалаларда поэмалары үстүртөн гана саналып кетет. Сынчы К.Даутов «Мидинге кат» поэмасынан башкасын атап да койгон эмес. Адабий процессти чагылдырган эмгектерде Б.Сарногоевдин аты аталганы менен поэмаларына адабий талдоо берилген учур аз.

Б.Сарногоев хронологиялык тартипте төмөнкү поэмаларын жазган. «Баяс», «Ачык кат», «Үзүлбөгөн үмүттөр», «Борборум сенин жүз жылың, болсун деп тилейм миң кылым», «Чаткал баяны», «Мидинге кат», «Көк-Арык», мындан сырткары «Аялдар жөнүндө терме», «Эркектер жөнүндө терме» деген эки сатиралык дастаны бар. Аталыштарынан эле көрүнүп тургандай акындын поэмалары-тематикалык багыты, жанрдык, формалык өзгөчөлүктөрү боюнча бири экинчисинен айырмаланган чыгармалар.

60-жылдары драма, проза, ошону менен бирге эле поэма жанрында адамдын личностук калыптануусу, анын социалдык-нравалык маңызын чагылдыруу активдешкен.

«Ачык кат» поэмасы жанрдык формасы боюнча традициялуу эмес. Окуянын баары лирикалык баш каармандын эскерүүсү, сыр ачуусу катары берилет. Анын ой корутундусу менен тыянакталат. Сюжеттик- композициялык курулушу да ушуга негизделген. Поэманын алты бөлүмү каармандардын турмушуна тиешелүү алты кырдаалды камтыйт. Поэмадагы башкы идея-өткөн өмүрдү унутпай, келечекти ойлоп, туура жашоого үндөө. Кыскасы, адамдагы абийир жана өз

өмүрүнүн алдындагы жоопкерчилик поэманын өзөктүк мазмунун түзүп, дурус лиро-эпикалык поэма жаралган деп ишенимдүү эле айтсак болот. Б.Сарногоевдин жеке чыгармачылыгындагы этаптуу чыгарма катары «Көк-Арык» поэмасын белгилөөгө болот. Бул поэма жанры боюнча нагыз лиро-эпикалык чыгарма. Бирок айрым сынчылар (О.Ибраимов) белгилеп жүрүшкөндөй ырга айландырып жазылган автордун өмүр баяны гана катары кароо жетишсиз. Анда лирикалык каармандын кейиштүү да, күлкүлүү да турмушунун бир учуру бар. Чыгарма личностук калыптануунун татаал социалдык жактарын көркөмдүктө ачып берген лиро-эпикалык поэма болуу менен бирге эле, автордун өмүр баянынын көркөм летописи катары баалуу. «Жүз жылың болсун жүз кылым» деп аталган поэмасын социалдык-публицистикалык чыгарма катары карасак болот. Демек, шаардын өткөнү менен бүгүнкүсүн салыштыруу, дүркүрөп социалдык-маданий, экономикалык жактан өсүп жаткан борбор шаарыбыздын бүгүнкүсүнөн кабар берүү поэманын мазмундук өзөгүн түзөт. Маселени көрө билүү, аны айта билүү өзүнчө искусство экендигин эске алсак, аталган поэмада автор белгилүү өлчөмдө өз максатына жеткен деп ойлойбуз. «Чаткал баяны» поэмасында жаратылыш көрүнүшүн, кооздугун сүрөттөгөн жылт эткен саптар бир кыйла образдуу берилген. Сырттан караган адамдын көзү менен байкоочунун статикалык сүрөттөөсү аркылуу жазууга ниет кылган. Ошондуктан муну бириндетип талдап олтуруунун зарылдыгы жок деп ойлойбуз. Б.Сарногоевдин «Мидинге кат» поэмасы окурмандардын арасында зор кызыгууларды пайда кылды. Ал өзүнчө оригиналдуу формасы менен айырмаланган нагыз жаңычыл чыгарма, автордун жекече чыгармачылыгында буга чейин жетип көрбөгөн бийиктиги катары каралууга тийиш. Оо дүйнө кеткен таланттардын ар бирине мүнөздүү болгон белгилерди сүрөттөө менен тирүүлүк жана өлүмдүн ортосундагы жалпылыктын чеги ажыратылат. Поэма бирин-бири толуктаган эки бөлүмдөн турат. Биринчи бөлүктө көзү өтүп кеткен таланттардын образдарын ачып берсе, экинчи бөлүктү элдин социалдык-маданий турмушунун өзүнчө бир поэтикалык очерки деп койсок болот. «Үзүлбөгөн үмүттөр» поэмасын 60-жылдардагы кыргыз поэмаларынын мыкты үлгүсү деп айтууга негиз бар. Жесир аялдын, жаш баланын азаптуу турмушу поэманын сюжеттик негизин түзөт. Ошондой болсо да үзүлбөгөн үмүт менен келечекке умтулуп жашоонун зарылдыгы негизги концептуалдуу идея катары берилет.

Үчүнчү главанын экинчи бөлүгү «Термелеринде сатиралуулуктун өнүктүрүлүшү» деп аталат. Б.Сарногоевдин «Сүйлөшүү» жыйнагына кирген «Аялдар жөнүндө терме», «Эркектер жөнүндө терме» деген эки сатиралык поэмасы эл оозунда айтылып жүрөт. Мында тубаса акындык талант, сынчыл байкоо, сатиралык тереңдик, аналитикалык бекем ой жүгүртүү, чоң чеберчилик жатат.

Бул эки термеси менен Б.Сарногоев сатиралык эпиканын өзүнө гана таандык улуттук мүнөздөгү жаңы мүмкүнчүлүгүн, жаңы жээгин тапкан. «Аялдар жөнүндө термесинде» аялдардын 17, кыздардын 12 адамгерчиликке сыйбаган жоругун таап, ошолордун ар биринин өзүнө гана төп келген сапаттык мүнөздөрүн ачып берген. «Акылсыз көпкөн аяш», «апыртма аяш», «жел көйрөң», «урушчаак», «билимсиз», «ыпылас», «аракеч», «ач көз», «тар пейил», «ушакчы», «кызганчаак», «болжурак», «аягы суюк» деп келип, булардын жосунсуз жоругунан үлгү алган «чунайган», «билимсиз», «жел таман», «жалакор», «ойсоке» кыздардын кыял-жоругун айтып сынга алат. «Аялдар жөнүндө терме»-аялзатына тиешелүү болгон мыкты сапаттарга антиподдук жоруктарды ойлоп тапкан акындык фантазия. Аялдарды адамгерчиликке сыйбаган акылсыздыктан оолак болууга чакырган лирикалык кайрылуу.

«Эркектер жөнүндө термеде» болсо, эркектердин кемчиликтерине карап, «ачуубай», «уятсыз», «сараңбай», «бузукбай», «кытмырбай», «бойдокбай», «залимбай», «жанбакты», «кызганчаак», «аракеч», «каңгы баш», «кошоматчыл», «арызчыл», «көпкөнбай», «ыймансыз», «жаш бойдок», «эркебек», «селсаяк», «адеписиз» ж.б. деп бөлүштүрөт. Терс сапаттар боюнча сатиралык ырлардын биримдигин түзөт. Өзгөчө «жердешчил», «тууганчыл» эркектерди келишкис мамиле менен сындайт. Бул термелерде чукугандай табылган сөз айкаштары, ийгиликтүү көркөм табылгалары айтылуучу ойдун поэтикалык көркөмдүгүн тереңдетип турат.

Акын адамдардагы психологиялык нюанстарды кылдат байкай алат жана аларга терең психологиялык мүнөздөмө берет. Эки термени акындын моралдык-этикалык, адеп-ахлактык темада жазылган сатиралык жанрдагы көркөм шедеврлеринин бири деп тайманбай айтсак болот.

Иштин корутунду бөлүмүндө изилдөөдөн келип чыккан жыйынтыктар берилди. Б.Сарногоевдин чыгармачылыгы элдик поэзия, төкмөлүк өнөр, ырчылар поэзиясынан өнүп чыгып, профессионалдык поэзиянын классикалык үлгүлөрүнө жакын экендиги белгиленди. Анын дээрлик бардык ырларын эл сүйүп окуйт жана жатка билет. Анткени анын лирикасында - сатиранын, сатирасында - лириканын, эпикасында - лириканын, лирикасында - эпиканын элементтери жуурулушуп, синтезделип, айкашып келип, өзүнчө сарногоевдик менчик өзгөчөлүктү жаратып турат. Б.Сарногоевдин поэзиясы улуттук-психологиялык көркөм башаттан өнүп чыгып, ошол алкактын көркөмдүк-эстетикалык горизонтун кеңейтип келе жатат. Акындын поэзиясынын нукуралыгы - элге жакындыгында, же элдүүлүгүндө экендиги белгиленди.

Б.Сарногоевдин акындык салты менен нускасын өздөштүрүүчүлөр, улантуучулар катары К.Алмазбеков, Ш.Дүйшеев, Б.Бугубаев сыяктуу ж.б акындарды айтса болот.

Б.Сарногоев эң сонун лирикалык ырлары, айырмалуу үнү, өчпөс-өңбөс өң-түсү бар поэтикалык дүйнөсү менен нукура улуттук маданий кенчибизге өз үлүшүн кошууда. Байдылда - кыргыз жүрөгүнүн дабагери, кыргыз жеринин, кооз табиятынын акыны. Анын поэзиясы - кыргыз поэзиясындагы оригиналдуу дүйнө, ал эми акын көркөм сөз табылгаларынын чебери экендиги белгиленди.

Б.Сарногоевдин поэзиясы азырынча адабий мурас эмес. Улам байып, толукталып туруучу жандуу адабий процесс. Андыктан улам күтүүсүз бурулуштар менен жаңы бийиктиктерге көтөрүлүп келген таланттуу акындын чыгармачылыгына карата кескин бүтүмдөрдү чыгаруу али эрте, ал-келечектин иши.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН МАЗМУНУ АВТОРДУН ЖАРЫК КӨРГӨН ТӨМӨНКҮ МАТЕРИАЛДАРЫНДА ЧАГЫЛДЫРЫЛГАН:

1. Б.Сарногоевдин поэзиясындагы салттуулук жана жаңычылдык (Монография). - Ош, «Билим» басма борбору, 2001, 7,5 б.т.
2. Б.Сарногоевдин чыгармаларынын стилдик өзгөчөлүгү. // Вестник ОшГУ. Серия гуманитарных наук. - Ош: 2001. Выпуск 5, 382-388 стр.
3. Б.Сарногоевдин чыгармаларын мектепте окутуу. // Личность и воспитания: роль образовательных технологий в современной школе, часть II. - Фонд «Сорос-Кыргызстан». - Ош: 2001, 131-137 б.б.
4. Б.Сарногоевдин чыгармаларынын түзүлүшү. // «Индия и Кыргызстан: взаимодействие цивилизаций». - Ош: 2001, 65-69 б.б.
5. Б.Сарногоев жана акындар поэзиясы. // Кыргыз философиясынын актуалдуу проблемалары. - Ош: 2001, 276-284-б.б.
6. Жеңижок жана Б.Сарногоев. // Кыргыз философиясынын актуалдуу проблемалары. - Ош: 2001, 284-301-б.б.
7. Б.Сарногоевдин термелериндеги өзгөчөлүктөр. // Мамлекеттик тил: изилдениши жана окутулушу. - Ош: 2001, 125-132-б.б.
8. Б.Сарногоевдин поэмаларындагы реалдуулук. // Мамлекеттик тил: изилдениши жана окутулушу. - Ош: 2001, 133-142-б.б.
9. Б.Сарногоевдин сатира юморлорунун көркөм табияты. // Культурные наследия и инновация. - Ош: 2001, 105-113-б.б.
10. Б.Сарногоевдин поэзиясындагы көркөм табылгалар. // Культурные наследия и инновация. - Ош: 2001, 343-350-б.б.
11. Б.Сарногоевдин акындык чеберчилигинин калыптанышы. // Билим берүү, илим жана маданияттын актуалдуу проблемалары. - Ош: 2001, 350-357-б.б.

РЕЗЮМЕ

«Б.Сарногоевдин поэтикалык дүйнөсү» аттуу диссертациялык иш азыркы кыргыз поэзиясындагы көрүнүктүү акын Б.Сарногоевдин чыгармачылыгына арналган.

Биринчи главада акындын чыгармачылык калыптануусунун көркөм-эстетикалык башаттары талдоого алынды. Чыгармачылыгындагы көркөмдүк-стилдик жетилүүнүн этаптары белгиленди.

Экинчи главада акындын лирикасынын тематикасы, образдар системасы, поэтикалык көркөмдүгү, образдуулугу, ырларындагы поэтикалык «Мен» обзордук-аналитикалык планда кеңири изилденди. Акындын сатира, юморлорунун көркөм табиятына анализ берилип, анын сатира, юмордун чебери экендиги далилденди. Б.Сарногоевдин поэзиясындагы көркөм сөз каражаттарынын табигыйлуулугу, троптордун акындын ой жүгүртүүсүндө жуурулушуп, тубаса табигый мүнөзгө ээ болуп кеткендиги иликтенди.

Үчүнчү главада Б.Сарногоевдин поэмаларын талдоо менен акындын эпикалык ой жүгүртүүсү бийик деңгээлде экендиги, лирикалуулук менен эпикалуулуктун жалпы биримдиги, термелериндеги сатиралуулуктун өнүгүшү изилденди.

Корутундулап айтканда, иште Б.Сарногоевдин поэзиясын ар тараптуу илимий иликтөөгө аракеттер жасалды.

РЕЗЮМЕ

В диссертационной работе «Поэтический мир Б.Сарногоева» исследуется творчество известного кыргызского поэта Б.Сарногоева.

В первой главе рассматриваются художественно-эстетические истоки творческого становления поэта. Отмечены этапы художественно-стилевого формирования творчества поэта.

Во второй главе в обзорно-аналитическом плане глубоко исследованы тематическое разнообразие поэзии, система образов, поэтическая красота и поэтическое «Я» в его творениях. Анализ сатирических и юмористических произведений показал, что он по истине является мастером сатиры и юмора. Доказана целесообразность средств художественного выражения и естественная природная основа тропов, используемых автором.

В третьей главе наряду с анализом поэм Б.Сарногоева исследуются уровень эпического мышления, единство эпических и лирических начал в творчестве поэта и развитие сатирических традиций в поэмах.

В диссертации впервые дается комплексный анализ творчества Б.Сарногоева.

RESUME

The creative activity of the well-known Kyrgyz poet B. Sarnogoev is investigated in the thesis under the title «Poetical world of B. Sarnogoev».

In the first chapter the artistic and aesthetic origins of poet's creative formation is under discussion. Attention is paid to the stages of artistic and stylistic formation of poet's creativity.

In the second chapter on a summarising analysis plane the thematic variety of the poetry, the system of images, the poetical beauty and the poetical "ego" in his creative works are deeply explored. Analysis of the satirical and humorous works showed that he is a real master of satire and humour. It is proved conformity of the artistic expression facilities with nature as well as natural basis of tropes used by the author.

In the third chapter alongside with the analysis of B. Sarnogoev's poems the level of epic thinking, unity of epic and lyrical beginnings in poet's creative activity and the satirical development in his poems are studied.

In the thesis, for the first time the complex analysis B. Sarnogoev's creative activity has been made.